

ТРАНСЦЕНДЕНЦІЯ ТА ІМАНЕНЦІЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ Й ПРОБЛЕМА БУТТЯ ЛЮДИНИ В ПОЛІТИЧНОМУ СВІТІ

© Дмитро Шевчук, 2011

Проаналізовано проблему трансценденції та іманенції в політичній теорії, а також зумовлені цим феномени, а саме політичну теологію та політичне месіанство. Автор звертає увагу на сутність цих феноменів та їх вияви в політичному світі. Крім того, розглянуто вплив політичної теології та політичного месіанства на буття людини в політичному світі, а також визначено способи подолання негативних наслідків такого впливу.

Ключові слова: трансценденція, іманенція, політична теологія, політичне месіанство, політичний світ.

Dmytro Shevchuk. Transcendence and Immanence in Political Theory and the Problem of Human's Being in Political Light.

In the present article the problem of transcendence and immanence in political theory is analyzed. There are also investigated phenomena of political theology and political messianism that are resulted by transcendence and immanence. The Author pays attention to the essence of these phenomena and to their manifestations in the political world. Moreover, it is examined the influence of political theology and political messianism on the human being in political world, and presented possibilities of overcoming of the negative consequences of such influence.

Keywords: transcendence, immanence, political theology, political messianism, political world

Політична теорія часто містить певний утопічний проєкт. Це пов'язане з тим, що осмислення політики, як правило, передбачає не просто опис актуальної ситуації, але й своєрідне її “випередження”, тобто намагання співвіднести наявну ситуацію з ідеальним станом і прагнення максимально до такого стану наблизитися. Одним із способів досягти цього є перенесення на ґрунт політичної теорії понять релігії, що призводить до двох принципових наслідків. Перший виникає тоді, коли політична теорія пов'язана із актом трансценденції. Результатом цього є феномен політичної теології. А другий відзначається, коли політична теорія ґрунтується на акті іманенції, результатом чого є феномен політичного месіанства.

Феномени політичної теології та політичного месіанства залишаються актуальними для сучасних демократичних та ліберальних суспільств. Так, наприклад, щодо політичного месіанства німецький філософ Ганс Ото Зейтшек зауважує: “Виявляється, що політичне месіанство значно змазує тверезі та предметні судження щодо політичної реальності і утруднює, і навіть цілком унеможлиблює, прагматичний підхід до неї. Таким чином, політичне месіанство залишається постійною спокусою ліберальної демократії...” [14, с. 107]. Крім того, дослідження цих феноменів є актуальним, оскільки допомагає зрозуміти важливі аспекти проблеми буття людини в політичному світі. Адже згадаймо, що політичні ідеї, а також спосіб, у який їх подано та обґрунтовано, мають наслідки для людського буття. Це основний принцип політичної філософії, яку доволі вдало схопив Карл Шміт, пишучи, що “кожна політична ідея так або інакше визначає свій стосунок до “природи” людини...” [7, с. 84]. Тому нашою метою є аналізування феноменів політичної теології та політичного месіанства як двох позицій щодо реалізації політики, творення політичних проєктів та способів осмислення політичних явищ, а також окреслення їхнього впливу на людське буття у політичному світі.

Проблему політичної теології та політичного месіанства розглядали сучасні політичні мислителі. Варто назвати твори, які стали вже “класичними” для сучасної політичної філософії, а саме “Політична теологія” Карла Шміта [7] та “Нова наука політики” Еріка Фегеліна [17]. Крім цього, до цієї проблематики зверталися: Вальтер Беньямін [10], Раймонд Арон [2], Джон Мілбанк [5], Юрген Мольтман [13], Якоб Таубес [15], Ганс Ото Зейтшек [14], Джорджіо Агамбен [1], Міхаїл Ямпольський [8] та ін.

Крім цього, зауважмо, що проблематика трансценції та іманенції в політичній теорії тісно пов’язана із історіософським підходом до омислення буття людини в політичному світі. Співвіднесення трансцендентного чи іманентного порядку із порядком політичним є важливим аспектом історіософії, що, своєю чергою, зумовлює містичне сприйняття історії та механізмів реалізації політики. Часто сфера політики наповнюється есхатологією і у такий спосіб визначає політичні очікування індивіда. Відсилання до есхатону окреслює спосіб бачення соціального та політичного розвитку донині (згадаймо, наприклад, футурологічну концепцію “кінця історії” Ф. Фукуями). Карл Льовіт у відомій праці “Сенс історії” зазначає: “Сьогодні, коли ми концентруємося на єдності універсальної історії та її прогресі до певної визначеної мети, або ж принаймні до “кращого світу”, то й надалі лишаємося у межах пророчого і месіаністичного монотеїзму” [12, с. 19]. Політична теологія та політичне месіанство прагнуть нести смисли, що не лише пояснюють, але й в певний спосіб закладають та конструюють наше бачення феномену політичного та його прояви в історії, а також обґрунтовують місце людини в політичному бутті.

У межах історіософського підходу до проблеми буття людини в світі політики концепції політичної теології та політичного месіанства стають методологічним засобом для дослідження тоталітарних режимів ХХ століття, які розглядаються як варіант політичної релігії (наприклад, праці Е. Фегеліна, Р. Арона), а також перетворюються на спосіб закладання нової парадигми політичного, що має вивільнити людину від негативних наслідків неавтентичного буття в сучасному політичному світі (наприклад, концепція нового месіанства Дж. Агамбена). У цьому сенсі, як зазначає К. О. Зейтшек, “концепція політичного месіанства корисно впливає на найновіші дослідження тоталітаризму, а також на аналіз сучасних явищ месіансько-політичного характеру, розширюючи та поглиблюючи передумови інтерпретації тоталітаризму як політичної релігії” [14, с. 96]. Політична теологія, своєю чергою, в сучасній науці про політику часто постає засобом здійснення політичної критики, а також як система ідеалів, відродження якої матиме корисні наслідки як для політичної теорії, так і для реалізації політики.

Феномен політичної теології має давню історію й сягає еллінської та римської філософії. Зокрема, Августин Блаженний у творі “Град Божий” детально аналізує три види теології, характерні для античності, звертаючи особливу увагу на теологію громадянську (політичну). Античний феномен політичної теології виростає на ґрунті органічної єдності політики та релігії, коли світська влада не відділялася від влади релігійної. Така ситуація характерна також для раннього християнства. “Були часи, – пише Дж. Мілбанк, – коли ніякого “світського” (секулярного) не існувало. І світське не було чимось латентним, таким, що чекає свого часу, щоб у той момент, коли сакральне послабило свою хватку, заповнити все більше простору паром “суто людського”. Замість цього існував єдиний простір християнського світу з його подвійним виміром: sacerdotium (священство) і regnum (царство)” [5, с. 33]. Поступово політична теологія набуває характеру концепції християнської держави, у межах якої джерелом влади є утвердження блага, прагнення людиною Бога. Монарх, державець є намісником Бога на землі, а відтак сила влади уособлює силу Бога.

Зв’язок теології і політичної теорії в Новий час пояснює виникнення новочасної науки про політику, яка прагне здобути певну автономію. До цієї проблеми звертається, зокрема, Дж. Мілбанк. У праці “Політична теологія і нова наука політики” [5] він зауважує, що основним предметом нової політики в цей період є “необмежена” приватна власність, “абсолютний суверенітет” та “активні права”, які є похідними нової антропології, що бере початок з розуміння особистостей як індивідів. Своєю чергою, утвердженню такої антропології сприяє теологія. Крім

цього, новочасна політична наука має вишукати світський простір як простір “чистої влади”. Дж. Мілбанк зауважує, що це винайдення було також досягненням теологічним, оскільки вимагало стверджувати про можливість неіснування Бога, що можна було висловити лише у межах теології.

Сучасна політична теологія дещо змінює свою суть. Її розуміння розкрито, зокрема, в праці Ю. Мольтмана “Політична теологія” [13]. В ній стверджується, що політична теологія ставить питання про політичну свідомість теології. Йдеться про те, що в часи Просвітництва наука витворила в модерної людини відчуття відносності християнської традиції, яка протягом багатьох попередніх століть була абсолютною та безсумнівною. Для того щоб цю відносність подолати і повернути самоочевидність християнської традиції, церква, теологія та віра повинна здійснювати соціальну, політичну та психологічну критику Просвітництва, аби досягти нового стану свідомості. Ю. Мольтман переконаний, що теологія повинна займатися політичними справами, оскільки доля людини в світі тісно пов’язана із політичним життям, але ми бачимо, що політика сьогодні не є справді людиною. А тому теологія повинна відповідально зайняти позицію інституційного та ідеологічного критицизму.

Політична теологія та політичне месіанство тісно пов’язані із процесом секуляризації. Як пише К. Шміт, “усі точні поняття сучасного вчення про державу є секуляризованими теологічними поняттями” [7, с. 57]. Одним із прикладів цього є розуміння суверена, якого у межах політичної теорії сприймають як трансцендентного відносно держави, тобто так само, як Бога сприймають трансцендентним щодо світу. В процесі секуляризації відбуваються певні трансформації: теологічні поняття набувають політичного сенсу. У такий спосіб маємо справу із цілком відмінною теологією, аніж та, що постає в уяві у разі традиційного розуміння терміна “теологія”. Йдеться радше про теологію, яка слугує засобом для розбудови світських теорій.

Усунення трансценденції з політичної теорії та акцентування уваги на іманенції призводить до феномену політичного месіанства. Розуміння феномену месіанства, яке виводиться із християнства, пов’язують із постаттю св. ап. Павла, котрий у Посланнях до римлян переносить месіанський досвід до внутрішнього світу. Крім того, християнство приносить нове розуміння есхатології, яке вбудовується в осмислення історії. Передусім есхатологія пов’язується із Христом, прихід якого засвідчує кінець старозавітного світу, а есхатон сприймається як подія, що стала іманентною історії.

В європейській традиції політичної філософії саме таке розуміння месіанства та есхатології стало основою політичного месіанства, яке призводить до виникнення політичних релігій з релігійно-ідеологічною сутністю.

У сучасній політичній філософії феномен політичної релігії оцінюється загалом негативно, оскільки їх пов’язують із ідеологіями та політичними міфами. На відміну від традиційної релігії, яка формувалася протягом багатьох століть, спирається на традицію і пропонує серйозне відсилання до трансценденції, політична релігія задовольняється міфологією спасіння людини.

Концепції політичної релігії та політичного месіанства можуть ставати засобами для виявлення симптомів тоталітарного ідеології та неавтентичного буття людини в політичному світі. Найвиразніше це проявляється в політичній філософії Е. Фегеліна, який доволі оригінально інтерпретував сучасні тоталітаризми як різновиди гностицизму. Розглядаючи проблему політичного представництва, він звертається до теми істини. Зауважує, насамперед, той факт, що езистенційне представництво спільноти доповнюється трансцендентною істиною. Якщо ми звернемося вже до перших цивілізацій, то помітимо, що всі вони вважаються представниками вищого трансцендентного ладу. В період від 8 до 2 ст. до н.е., коли народжується нова епоха, такій істині було кинуте виклик. Пов’язано це із духовною ситуацією т. зв. “осьового часу”, який охарактеризував К. Ясперс у праці “Сенс і призначення історії” [9, с. 32–33]. Згідно із Е. Фегеліном, гасло цієї нової епохи проголосив Платон, який твердив, що поліс – це велика людина. Трансцендентна істина доповнилася істиною про те, що суспільство не може розвиватися ціною людини. Істина людини була співвіднесена із істиною Бога. Інакше кажучи, буття людини в політичному світі є автентичним, якщо вона відкривається Богові, і, відповідно, Бог проявиться у історії, якщо сформує

людську душу. Отож, у політичній філософії того часу функціонували два види істини – космологічна істина імперій та антропологічна істина, пов'язана із буття людини в політичному просторі давньогрецького полісу. Наслідком цього було розмежування між політичним та божественним світами, зокрема, у трактаті Аврелія Августина “Про град Божий”. Отже, як твердить Е. Фегелін, сфера влади підлягає відбожествленню (de-divinization). Бог постає цілком трансцендентним відносно політичної реальності. Однак в епоху Нового часу по-новому постала проблема політичного представництва і виникла потреба своєрідного перебожествлення (re-divinization) суспільства. Власне в цей період відроджується політеїстична культура, що сягає еретичних рухів в християнстві, ідеї яких поступово розвивалися і згодом стали основою політичних рухів ХХ століття.

У такий спосіб Е. Фегелін аналізує зв'язок між тоталітарними системами сучасності (комунізмом та націонал-соціалізмом) та містичними вченнями у межах гностицизму. Останній розуміють саме як іманентизацію істини та десакралізовану концепцію спасіння людства. Однак Е. Фегелін не обмежує політичне месіанство, яке було породжене гностицизмом, лише комунізмом та націонал-соціалізмом і твердить, що воно зумовило також появу лібералізму та протестантизму. Перебожествлення привело до перенесення сенсу від трансцендентного Бога та від людської екзистенції на історію. У такий спосіб відбувається іманентизація християнського есхатону, утверджується ідея кінця історії, покладена в основу політичних релігій.

Сучасна філософія пропонує декілька способів протидії політичному месіанству та іманентії в політичній теорії, що призводить до неавтентичного буття людини в політичному світі. Перший пов'язаний із віднайденням зв'язку з трансцендентним Богом та усвідомленням людиною відповідальності за збереження сакральних цінностей в світі. На такий варіант натрапляємо, наприклад, у християнському екзистенціалізмі Габріеля Марселя, який твердить про екзистенційну відповідальність людини за збереження сакральних цінностей в історії. Людина повинна усвідомити, що джерелом її діяльності в історії є здатність до трансценденції, яка постає як “схоплення мене Богом”. У такий спосіб буде подолано панування “духу абстракцій” в суспільному бутті, який власне й породжує фанатичну свідомість.

Другий спосіб пов'язаний із можливістю подолання політичних міфів, які породжені політичними релігіями. Здійснити це можна, усвідомлюючи, що необхідно вивчати політичну міфологію. Про це твердить, зокрема, Е. Касіер у праці “Техніка сучасних політичних міфів”. Зауважує, що філософія не може руйнувати політичних міфів, оскільки вони нечутливі до раціональних аргументів. А тому слід використовувати філософські засоби, аби їх зрозуміти. Долати міфи та руйнувати політичні релігії можна, добре вивчивши їх способи творення, структуру та механізми функціонування.

Третій спосіб подолання іманентії в політичній теорії та негативних наслідків політичного месіанства – це повернення до класичної парадигми в осмисленні феноменів політики. У працях Е. Фегеліна, під час розроблення методологічних принципів політичної науки, бачимо постійне відсилання до класичної спадщини та прагнення відродити використання методології осмислення політичних феноменів, яке було характерне для Платона та Арістотеля. Однак це не є просте перенесення методів давньогрецької філософії на сучасний ґрунт, що принципово не є можливим. Однак слід прагнути до інтегральної теорії політики, яка б здійснювала критичний аналіз та опис історичних культур, типів символізації, які ці культури використовують, а також давала б змогу виявляти політичні ідеї, які деформують існуючі символізації. У такий спосіб Е. Фегелін прагне знайти спосіб протистояння політичним теоріям та проектам, які намагаються помістити людську душу будь-де – в суспільстві чи в історії, але не в самій людині.

Ще один варіант подолати політичне месіанство – “повернення” до історіософської візії Аврелія Августина, тобто до розмежування порядку Божого та порядку земного. Вальтер Беньямін у “Теологічно-політичному трактаті” стверджує: те, що є історичним, не може силою своєї волі співвіднесться із месіанським порядком. “Царство Боже, – пише він, – не є telos динаміки історії: не можна його поставити собі за мету. З історичного погляду не є воно метою, але кінцем. А тому, відтак,

для порядку profanum не можна зробити опорою Царство Боже” [10, с. 341]. У такий спосіб можемо спостерігати прагнення переосмислити сам феномен месіанства. В цьому сенсі слід звернутися до ідей італійського філософа Дж. Агамбена, який шукає способів подолання біополітичної парадигми, що зумовлює неавтентичне буття людини (homo sacer) в сучасному політичному світі.

Дж. Агамбен прагне показати Абсолют, який постає ідентичним цьому світові, що характерно для месіанства, але разом з тим виникає ледь помітне зміщення в світі месіанської історії. “Зміщення, – пише Дж. Агамбен, – звичайно ж, не стосується нічого реального, його не можна зрозуміти в тому сенсі, що ніс блаженного незвичайним чином стане ледь коротшим або стакан на столі зміститься на півсантиметра, або ж собака на дворі раптом перестане гавкати. Це невловиме зміщення не стану речей, а їхнього смислу та їхніх меж” [1, с. 51]. Так народжується нова версія месіанства, яка протистоїть есхатології, оскільки це месіанство, яке власне здійснюється уже нині. Саме воно має за мету подолати неістинне буття людини як homo sacer

Осмилення феноменів трансценденції та іманенції в політичній теорії, які призводять до політичної теології та політичного месіанства, дає змогу показати можливі негативні наслідки неавтентичного буття людини в політичному світі, коли природний зв’язок людини з політичним опосередковується ідеями, проектами та програмами перетворення дійсності, що надихаються есхатологічним розумінням історії. Крім того, аналіз цієї проблематики окреслює шляхи розвитку політичної теорії, аби та мала засоби оцінки політики, надавала легітимності тим чи іншим політичним проектам, або ж ставила їх під сумнів, якщо вони загрожують людському буттю.

1. Агамбен Дж. *Грядущее сообщество* // *Социологическое обозрение*. – 2008. – Т. 7. – № 2. – С. 47–54.
2. Арон Р. *Опії інтелектуалів*. – К.: Юніверс, 2006. – 272 с.
3. Баранов Е. *Новая политическая теология* И. Б. Меца и Ю. Мольтманна // *Вопросы философии*. – 1990. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/bogoslov/Article/Bar_NovPol.php
4. Кассирер Э. *Техника современных политических мифов* // *Вестник МГУ. Сер. 7, Философия*. – 1990. – № 2. – С. 58–65.
5. Миланк Дж. *Политическая теология и новая наука политики* // *Логос*. – 2008. – № 4 (67). – С. 33–54.
6. Пятигорский А. *Реакция философии на тоталитаризм* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bfrz.ru/data/text/totalitarizm.zip>
7. Шмитт К. *Политическая теология*. Сборник. – М.: Канон-Пресс-Ц, 2000. – 336 с.
8. Ямпольский М. *Физиология символического. Кн. I. Возвращение Левиафана: Политическая теология, репрезентация власти и конец старого режима*. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 800 с.
9. Ясперс К. *Смысл и назначение истории*. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
10. Benjamin W. *Fragment teologiczno-polityczny* // *Teologia polityczna*. – 2004-2005. – Nr 2. – S. 341–342.
11. Bronk A. *Spór o postmodernizm* // Bronk A. *Zrozumieć świat współczesny*. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1998. – S. 23–74.
12. Löwith K. *Meaning in History: The Theological Implications of the Philosophy of History* – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1956. – 266 p.
13. Moltmann J. *Political Theology* // *Theology Today*. – April 1971. – Vol. 28, Nr 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://theologytoday.ptsem.edu/apr1971/v28-1-article1.htm>
14. Seitschek H. O. *Mesjanizm polityczny i religia polityczna – niemieckie interpretacje uniwersalnego zjawiska* // *Teologia polityczna*. – 2006-2007. – Nr 4. – S. 96–107.
15. Taubes J. *Mesjanizm i jego cena* // *Teologia polityczna*. – 2006-2007. – Nr 4. – S. 52–56.
16. Vattimo G. *After Christianity*. – New York: Columbia University Press, 2002. – 156 p.
17. Voegelin E. *The New Science of Politics*. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1987. – 193 p.